

1939 BARCELONA ANY ZERO

història gràfica
de l'ocupació de la
ciutat

1939 BARCELONA ANY ZERO

Història gràfica de l'ocupació de la ciutat

A cura de:
Manel Risques
Francesc Vilanova
Ricard Vinyes

EXPOSICIÓ

Producció:

Museu d'Història de la Ciutat
Institut de Cultura de Barcelona
Ajuntament de Barcelona
Amb la col·laboració de la Regidoria de Drets Civils
de l'Ajuntament de Barcelona
Per iniciativa de la Fundació Carles Pi i Sunyer
d'Estudis Autònoms i Locals

Comissaris:

Manel Risques; Francesc Vilanova i Ricard Vinyes

Coordinació general:

Lina Ubero (MHCB)

Assistència tècnica:

Mireia Rosich

Disseny Integral:

Enric Franch DPC
Marina Vilageliu
Montserrat Coma

Moviment i trasllat d'obres:

Mètode; S.C.L.

Producció i realització de l'audiovisual:

Sono

Producció i realització dels vídeos:

History Board: Empar Fernández; Pilar Frutos;
Pep Hernández; Judith Pujadó

Reproduccions fotogràfiques:

Ramon Muro (AHCB); Pere Vivas

Relació de museus, persones i institucions dipositàries de les obres exposades i de les imatges reproduïdes:

Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB);
Arxiu Històric de la Cambra Oficial de Comerç,
Indústria i Navegació de Barcelona (AH - COCIN);
Arxiu Històric de la Ciutat (AHCB); Arxiu Fotogràfic
de l'Arxiu Històric de la Ciutat (AHC - AF); Arxiu
Municipal del Districte de Gràcia (AMDG); Arxiu
Municipal del Districte de Sants-Montjuïc (AMDS-
M); Arxiu Nacional de Catalunya (ANC); Arxiu Terra
Nostra (ATN) - Perpinyà; Arxiu del Tribunal Superior
de Justícia de Catalunya (ATSJC); Associació
Catalana d'Ex-Presos Polítics (ACE-PP); Associació
de Dones del 36; Col·lecció Montserrat Serna
(CMS); Diputació de Barcelona (DB); Filmoteca
Espanyola (FE); CEHI - Fundació Josep M. Figueres
(CEHI - FJMF); Fundació Carles Pi i Sunyer (FP i S);
Ministerio de Educación y Cultura - Archivo Histórico
Nacional - Sección Guerra Civil (AHN) - Salamanca;
Museu Militar de Montjuïc (MMM); Productora
LOGOS (Itàlia); Senyor Carles Fontseré; Senyor
Francesc Cabana; Senyor Josep Benet; Senyor
Josep Maria Huertas Claveria; Senyora Roser
Latorre; Senyor Borja de Riquer; Serveis
Penitenciaris i de Rehabilitació del Departament de
Justícia (SPR) (Generalitat de Catalunya); Tribunal
Militar Territorial Tercero (TMTT).

El Museu vol agrair molt especialment la col·laboració de totes les persones que han aportat el seu testimoni i que apareixen en els vídeos de l'exposició.

CATÀLEG

© 1999, textos: autors

© 1999, edició: Institut de Cultura de Barcelona,
Museu d'Història de la Ciutat i Edicions Proa

Amb la col·laboració de la Regidoria de Drets Civils
de l'Ajuntament de Barcelona i la Fundació Carles
Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals.

Disseny de la coberta: Enric Franch DPC

Disseny del catàleg: Salarich

Coordinació d'edició: Àlvar Masllorens

Fotografies del catàleg:

Josep Brangulí. Arxiu Nacional de Catalunya
(ANC). Biblioteca de l'Abadia de Montserrat. CEHC
- Fundació Josep M. Figueres (FJMF). Arxiu
Històric Ciutat de Barcelona (AHCB) - AF. Arxiu
Terra Nostra (ATN). Carlos Pérez de Rozas. Pérez
Molinos. ADPB. AHG.

ECSA

Diputació, 250 - 08007

www.encyclopedia-catalana.com

proa@grec.com

ISBN: 84-8256-780-2

Dipòsit legal: B-16858-1999

Impressió:

Tallers Gràfics Soler

Enric Morera, 15

Esplugues de Llobregat

Manel Risques i Carles Barrachina

CONSELLS
DE
GUERRA

Interior de la presó Model de Barcelona. Setembre del 1941. Foto: Carlos Pérez de Rozas. AHCB-AF.

El 27 de gener del 1939, l'endemà de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes, van ser detinguts el coronel Francisco Brotons i el comandant Mariano Aznar, de la guàrdia civil.¹⁰ El testimoni de tres suboficials del mateix cos fou la base sobre la qual va dictar-se el seu empresonament immediat a la Model i va procedir-se a la instrucció d'unes diligències prèvies que, el 6 de febrer, el nou jutge instructor Roberto Zaragoza y León elevà a causa sumaríssima "1/1939". Zaragoza va considerar, sobre la base d'altres testimonis del cos i dels informes de la mateixa Guàrdia Civil, que hi havia "indicios de criminalidad" en la conducta d'ambdós durant "la dominación roja en la región de Cataluña", d'acord amb el Codi de Justícia Militar i el ban de guerra del 28 de juliol del 1936. En conseqüència, van ser acusats de "rebelión militar" –com també els altres caps de la Guàrdia Civil, detinguts poc després– ja que durant els dies 19 i 20 de juliol del 1936 s'havien mantingut fidels al govern de la Generalitat i s'havien enfrontat al *Glorioso Movimiento Nacional* fins a derrotar-lo. La seva actuació durant aquells dies fou la base sobre la qual va substanciar-se el consell de guerra.

L'any 1936 Brotons era el cap del 3r *Tercio*, que actuava a les quatre províncies catalanes. El tinent coronel Juan Aliaga era el responsable de la Comandància de Barcelona de l'esmentat *tercio*, i Aznar era el seu segon. L'altre *tercio* desplegat al territori català era el 19è, que es concentrava a Barcelona. El seu cap era el coronel Juan Escobar, i estava dividit en dues comandàncies, a les ordres, respectivament, dels tinent coronels Antonio Moreno i Modesto Lara. El general José Aranguren era el cap superior jeràrquic del cos a Catalunya i el comandant Luis Espinosa, el seu ajudant de camp.

Espinosa s'havia presentat –com Brotons i Aznar– a les forces d'ocupació, el 28 de gener, i havia estat detingut immediatament. Moreno i Lara ingressaren a la Model el 2 i el 8 de febrer. Tots ells foren processats en la mateixa causa, mentre que Escobar i Aranguren, absents de Barcelona, foren sotmesos a auto de processament el 17 de febrer i declarats en rebel·lia el 22: el primer estava lluitant amb l'exèrcit republicà del centre, concretament a Ciudad Real, mentre que el segon ho feia a València.

Escobar fou detingut el 29 de març, en caure Ciudad Real: va presentar-se als nacionals i fou traslladat a Madrid, on romangué tancat a la presó d'El Cisne des del 20 d'abril al 4 de setembre, quan va iniciar-se el seu procés per “rebelión militar”. Les actuacions, però, van traslladar-se el 26 de setembre a Barcelona, després que l'auditor de guerra de Madrid rebés la comunicació que Escobar estava sotmès a sumaríssim ordinari “1576/39”. Conduït a la capital catalana, el consell de guerra va fer-se el 21 de desembre i el mateix dia es dictà la sentència: pena de mort. Escobar va romandre a la presó de Montjuïc fins que fou executat a les 6 de la matinada del 8 de febrer del 1940: cal remarcar aquesta dilació, que no s'havia produït en els altres casos. El contrast és encara més colpidor en comparació a Aranguren: detingut a principis d'abril, l'auto que ordenava la tramitació de la causa s'havia dictat l'1 d'abril com a peça separada del sumaríssim “1/39” i va iniciar-se el dia 10, després que fos traslladat a Barcelona. L'11, el jutge instructor va prendre declaració a sis testimonis incriminatoris i al mateix Aranguren, i va finalitzar-la l'endemà, dia 12. El consell de guerra va realitzar-se el 15 d'abril i el mateix dia va dictar-se la sentència: pena de mort. L'*enterado* de Franco es va rebre el dia 20 i l'execució va formalitzar-se a les 5 de la matinada del dia 21 al Camp de la Bota.

El consell de guerra contra Brotons, Aznar, Aliaga, Moreno, Lara i Espinosa va celebrar-se el 10 de març i la sentència fou immediata: 5 penes de mort i una cadena perpètua (Aznar). L'*enterado* de Franco va arribar el dia 23 i l'endemà, a dos quarts de sis de la matinada, va procedir-se a l'execució al Camp de la Bota.

Alguns elements significatius

Fins aquí el procediment. Passem ara a remarcar alguns dels aspectes més significatius de la Causa 1/1939.

1. Les bases sobre les quals va sustentat-se el judici van ser les acusacions fetes per suboficials, oficials del cos i familiars de guàrdies civils que participaren en la insurrecció del 19-20 de juliol del 1936, i que tenien greuges pendents amb els caps que s'havien mantingut fidels al Govern legal. Els informes oficials del mateix cos, i de diverses autoritats franquistes, en foren el complement.

Els exemples són clars: els brigades que participen en la detenció de Brotons havien estat detinguts per aquest l'any 1936, quedant-se les seves famílies sense la seva corresponent paga. Un altre testimoni, en Mariano Casado –sergent retirat de la Guàrdia Civil–, havia perdut dos fills que, pertanyents al cos, van ser afusellats, després que Brotons avortés el seu intent de revolta en tres ocasions, i de ser capturats en tractar de passar la frontera. Casado, a més, està molt dolgut pel fet que s'havia assabentat a través de la premsa de la mort dels seus fills, sense que el coronel Brotons l'hagués informat personalment. Una altra era Sofia Garcia Quirós, dona del comandant de la Guàrdia Civil Agustín Recas, el qual, conegut per la seva destacada participació en l'organització de la conspiració, va desaparèixer del vapor Uruguai després de la seva detenció. Seguint aquesta línia, el mateix germà d'en Recas també declarà –amb l'agreujant que un fill seu, que era tinent de la Guàrdia Civil, va ser condemnat a deu anys de reclusió pels tribunals republicans. La majoria de la resta d'acusadors eren oficials del 19è terç. Aquests, considerant-se colpistes, i en algun cas participants en la mateixa trama, però membres d'un cos caracteritzat per la disciplina, van ser neutralitzats per l'acció d'Escobar, que no els va permetre participar en el cop d'Estat.

2. El caràcter d'aquestes acusacions fou bàsicament ideològic, i estava impregnat d'una forta càrrega d'odi i revenja. Era la primera causa que es tramitava a Barcelona contra els vençuts; i contra uns de molt especials: els membres de la Guàrdia Civil, als qui es responsabilitzava del fracàs del cop d'estat a Barcelona.

Brotons va ser acusat d'exercir amb entusiasme i satisfacció de "todos los dirigentes rojos" el seu comandament, de perseguir "todas las personas derechas", i de permetre la desaparició d'alguns membres de la Guàrdia Civil favorables a la rebel·lió. A Moreno Suero se li atribueixen idees separatistes i a Lara Molina se'l qualifica de "Masón comprobado, reservón, falso y antiespañol". Els exemples i les acusacions es poden repetir a bastament.

Evidentment, Aranguren i Escobar n'eren els màxims responsables. El primer s'havia entregat obertament a combatre la rebel·lió militar, i era culpable de l'afusellament de Goded i Fernández Burriel, i el segon, a més, havia estat el responsable, entre altres coses, del linxament dels militars que restaven tant al Convent de les Carmelites com després al vapor Uruguai. La centralitat de les acusacions fou el comportament dels encausats durant el 19-20 de juliol: la resta era del tot irrellevant. Aquest fet és encara més significatiu si tenim en compte la trajectòria posterior d'alguns d'aquests caps, que en la majoria de casos van ser considerats desafectes a la República.

3. Aquest fet —que fos la primera causa que va instruir-se, no el primer consell de guerra que va realitzar-se: aquest fou el d'Eduardo Barriobero, l'1 de febrer—, permet observar en tota la seva nuesa el caràcter de farsa jurídica dels Consells de Guerra posada de manifest no tan sols en la forma com va tramitar-se el procés (sobre la base de simples acusacions), sinó també en el fet que la defensa dels encausats fou formalment inexistent, ja que fins al 9 de març no van nomenar-se uns defensors (militars sense cap mena de formació jurídica), que havien d'actuar l'endemà. No va haver-hi cap escenografia. La mateixa tipificació de delictes de rebel·lió militar és un altre exemple d'indefensió. Aplicada sistemàticament als diferents processos incoats després de l'acabament formal de la Guerra Civil, el delictes de "rebelión militar" va constituir-se en l'instrument que facilitava l'extermini de totes aquelles persones que haguessin comès el delictes de no revoltar-se contra l'ordre constitucionalment establert. L'absurd d'aquesta acusació queda ben palesa en la defensa que va presentar Francisco Javier Elola, magistrat del Tribunal Suprem, en el procés que se li va obrir a ell mateix i a la resta de membres d'aquest Tribunal (Causa 8/1939):

LA JUSTICIA DE LA ESPAÑA NACIONAL

Hoy se celebrará Consejo de Guerra contra seis rojos muy significados

Esta tarde, a las cinco, se celebrará la vista pública del Consejo de Guerra contra Emilio Salazar Ventura, Presidente del Tribunal Popular del barco-prisión «Uruguay», el que firmó numerosas sentencias de muerte cuya ejecución se hacía inmediatamente seguida a la condena.

Se celebrará también Consejo de Guerra contra Manuel Garrido, Presidente del primer Comité revolucionario de la «General Motors», Capitán de Carabineros, muy conocido durante el periodo rojo, por haber estafado más de 800.000 pesetas en los Comités en que actuó; contra Emilio Morales, Presidente del Sindicato Revolucionario del Automóvil; contra Guillermo Bodo, judío expulsado de Alemania, pistolero de acción y asesino que se jactaba de los sufrimientos de que hacía objeto a sus víctimas; contra Pablo Cerdá, Jefe de una de las patrullas de control de Barcelona, destacado extremista, y contra Francisco Piquer, anarquista y autor material del asesinato de cinco sacerdotes del convento de la Sagrada Familia, de esta capital.

El primer consell de guerra del 1939 a la premsa: un exemple de *La Vanguardia Española*. AHCB.

Surge la rebelión por el alzamiento colectivo en armas contra un poder legalmente constituido. En 18 de julio de 1936 existía un Estado con todas las condiciones jurídicas y reales a las que debía su ser en el mundo internacional. Era el de la República española. Se regía por una ley fundamental: la Constitución de 1931. Su estructura era racionalizada. Hallábase dotada de leyes reguladoras de su vida interior. Poseía organismos públicos en pleno funcionamiento. Estaba reconocido por todas las Potencias del mundo internacional, incluso por aquellas que, al final de dicho año, rompieron sus relaciones con la República, reconociendo al poder que se había formado frente a ella. No se concibe, pues, una rebelión del Estado organizado contra una minoría que –por las razones sociales o políticas que la asistiesen para combatir el poder legal y formal– se había levantado en armas contra aquél.

I encara va més enllà:

Real y jurídicamente la rebeldía estaba en el campo de los que se levantaron contra el Estado Republicano y no se consolidó como tal Poder, en tanto por la victoria no dominó el territorio nacional y la justicia de su causa mediante un proceso, revistió el poder alzado con las características de dominio y de asentimiento nacional al nuevo Estado.

4. En darrer lloc, cal posar de manifest com els consells de guerra contra els caps de la Guàrdia Civil aporten una sèrie d'elements importants per al coneixement del que va passar a Barcelona el 19-20 de juliol del 1936 i de ponderar, més ajustadament, el comportament d'un col·lectiu, molt més heterogeni del que habitualment s'ha considerat.

La principal conclusió que es pot extreure de la informació recollida en aquest Sumari és que la Guàrdia Civil, a pesar de la disciplina, va evidenciar unes tensions internes fortes. Si bé l'actitud del general Aranguren sembla que va ser de clara subordinació al general Llano de la Encomienda i a l'ordre establert, no es pot dir el mateix de la resta que, com Escobar, van optar per esperar a veure com es resolva l'aixecament. A més, també trobem actituds compromeses. La primera, favorable a la conspiració, és representada pel comandant Recas i, la segona, pel comandant Emilio Escobar, el qual organitza els comitès de guàrdies, i filtra l'opinió que sobre la fidelitat a la República tenien els comandaments. Les activitats de tots dos eren conegudes, i així com Recas va ser concentrat a la seva caserna perquè no pogués par-

ticipar en les reunions conspiratòries, i es va organitzar una reunió de capitans per informar de la coneixença de les activitats polítiques d'algun d'ells, també es va redactar un informe que havia de portar Moreno Suero a Madrid sobre les activitats del comandant Escobar i d'altres guàrdies, recomanant l'expulsió d'una sèrie de guàrdies que no vivien la disciplina.

A les cinc de la matinada del 19 de juliol comencen a tenir notícies que ha començat la rebel·lió. L'enrenou favorable a la insurrecció és tan gran entre els oficials i els guàrdies, que el coronel Escobar ha de formar-los recordant que "la Guardia Civil era un cuerpo disciplinado, que el honor era su divisa, y que había que mantenerlo siempre". Els oficials s'inquieten perquè no volen lluitar contra els seus companys d'armes. Entre les sis i les set es rep l'ordre de tallar el pas a un Regiment que baixava pel passeig de Sant Joan. La primera força que surt de la Guàrdia Civil era la dirigida per Recas. La pregunta és evident: No estava Recas sota sospita? Evidentment, aquest es canvia de bàndol. Una vegada coneguda la deserció, surt Moreno Suero amb la seva comandància en direcció al Cinc d'Oros, però es limita a donar una volta per Gràcia i tornar sense disparar un sol tret. A les nou del matí Escobar rep l'ordre d'anar cap a Governació per protegir-la dels artillers de l'avinguda Icària, però no surt fins que no té reunides les tropes. En el camí es troben una companyia revoltada i, després d'una petita conversa, la deixen passar sense disparar un sol tret (això indueix a pensar molts guàrdies, que poden parlar amb els de la companyia, que també ells eren insurrectes). A les onze del matí arriben a Governació i, després de resoldre el problema dels artillers, marxen cap a la plaça de Catalunya i la de la Universitat. És en aquest moment, quan la revolta ja està vençuda, que actua la Guàrdia Civil.

Manel Risques Corbella
Carles Barrachina Lisón
Universitat de Barcelona